

Kiutak a digitális egyenlőtlenségből

© Pacsuta István

EKF TKTK Szociálpedagógia Tanszék, Eger

Pacsuta@ektf.hu

A digitális egyenlőtlenségről röviden

Az „információs társadalom” napjaink egyik divatfogalma, amelyet széltében-hosszában használnak az írott és elektronikus médiában. A legtöbb fogalomhoz hasonlóan ennek is megvan a maga története, amely az 1970-es években kezdődött. Az információs társadalom fogalmának egyik fő népszerűsítője Daniel Bell volt, aki 1973-as könyvében (*A posztindusztriális társadalom eljövetele*) történelmi korszakváltásról beszélt. Úgy vélte, hogy a dolgokat előállító ipari társadalom olyan posztindusztriális társadalommá alakul majd át, amelyben döntő szerepet játszik az információ, és emiatt joggal nevezhető információs társadalomnak is.

Az 1980-as években hajlottak arra, hogy az információs társadalmat olyan megvalósítható utópiaként lássák, amely megoldást jelent mindenféle társadalmi bajra. R. Stonier 1983-as *Az információs jólét: a posztindusztriális gazdaság körvonala* című könyvében arról ír, hogy a változások eredményeképpen megvalósul Platón álma: mindenki király és filozófus lehet. Az egész társadalomra kiterjedő oktatási rendszer és a korlátlanul rendelkezésre álló információ esélyt ad mindenki számára, hogy értelmesen rendezze be életét.

Az utópisztikus elképzelések úgy vélekednek, hogy az információ és ennek nyomán a tudás növekedése egy hatékonyabb gazdaság kiépülése mellett szükségszerűen maga után vonja egy gazdagabb, igazságosabb és szabadabb társadalom megvalósulását is (Kovács, 2001:96). A modern társadalomban az információ szerepe teljesen megváltozik, és ez jelentős társadalmi hatásokat generál, amely egy új korszakot az „információs társadalom” korszakát jelenti. Az információ ilyen változása mögött a technológiai forradalom, és elsősorban a számítógép áll.

A „digitális írástudás” az információs társadalom, így korunk egyik kiemelkedő kulturális tényezője. Az IKT technológiák használata alapvető elvárás nem csak a fiatalabb generációk, hanem az idősebbek felé is. A munka világa mellett a közélet, a hivatalos ügyek intézése, az érdekképviselés is megkívánja az ilyen jellegű kompetenciákat. Nem elegendő a technikai ellátottság, hanem a lehetőségek minél hatékonyabb kihasználása jelenti az igazi előnyt. A szakirodalomban egyre gyakrabban találkozunk a témával kapcsolatos kifejezésekkel. „Digitális szakadék”, „kulturális szegénység” – ezek az egyenlőtlenségek, társadalomban elszenvedett hátrányok újabb dimenzióira utalnak.

Az információs társadalom korai elméleteiben az egyenlőtlenségek megközelítése dichotóm jellegű volt. Azaz hozzáférők, és nem hozzáférőkre osztották a társadalmat (Norris, 1999; Fábrián, 2004). Ezt természetesen a hozzáférés bővülése, a technológiai diffúzió előrehaladása és az elméletekkel szemben megfogalmazott kritikák finomították. A klasszikus szociológiai egyenlőtlenség-vizsgálatok mintájára alakították elképzeléseiket (Nagy, 2008; Rét, 2002) Manapság az az irányadó

elképzelés, hogy a digitális írástudás birtoklása az egyébként is meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket konzerválja, azokat erősíti.¹ Ez az úgynevezett felerősítés modell (Agre, 2002; Nagy, 2008)

A hozzáférés bővülése - egyre olcsóbbá válnak az eszközök, szolgáltatások, egyre több tartalommal párosulva – az oktatásban tapasztalható „Green effektushoz” hasonló folyamatokat generál. Azaz az „utolsó belépő törvényének” megfelelően a digitális kompetenciák megszerzése már nem előny, hanem feltétel a jobb állások, életlehetőségek eléréséhez. Az ebből kimaradók, a „kulturális szegények” (Csepeli & Prazsák, 2009) az egyébként is meglévő, anyagi, kulturális hátrányukat növelik. Az oktatással szemben támasztott elvárások egyike ezeknek a deficiteknek a kompenzálása. Ahhoz, hogy az említett hátrányokat csökkenteni tudjuk, ismernünk kell az összetevőit és mértékét. Fel kell térképeznünk azokat a szocio-ökonómiai sajátosságokat, melyek összekapcsolódnak az IKT kompetenciák hiányával. Írásunkban ezeknek a tényezőknek a megismerésére tett első lépéseket mutatjuk be.

Az információs társadalom új versenyhelyzetet teremtett. Nem csak a gazdaságok, társadalmak versengenek egymással jobb pozíciókért. Az egyének társadalmi pozíciója is az információs korhoz való alkalmazkodástól függ. A probléma nem csak társadalomelméleti, fontos rétegződésbeli kérdéseket is felvet. Ezek a változások az emberi kapcsolattartásra is rányomják bélyegüket.

Az információs társadalom egyenlőtlenségi rendszerében felértékelődik a humán (kulturális) tőke szerepe (iskolai oktatás, képzés, nyelvtudás stb.). Ezen belül pedig, a kulturális tőke elemeként egyre fontosabbá válik, a digitális írástudás, az IKT eszközök használatához szükséges ismeret, tudásanyag (Fábián 2004).

A digitális írástudás elemeinek elsajátítását kulturális és kognitív elemek is befolyásolják (Nagy, 2007). A kulturális és kognitív elemek a társadalom fragmentálódása, individualizációja miatt válnak fontossá. A posztmodern társadalmakban megfigyelhető pluralizálódási folyamatok eredménye ez. A normalizált életutak helyett „választásos életutakat” figyelhetünk meg. Magyarországi kutatások is igazolták az internettől való távolmaradás kognitív okait. Így a távolmaradás okait már nem a hozzáférés anyagi okaiban kell keresnünk. A motivációs akadály összekapcsolódik a tapasztalatok hiányával. Ezért a későbbiekben kiemelt figyelmet kell fordítanunk a társas vagy társadalmi támogatásra, kapcsolati tőkére.

A kutatás eredményeinek bemutatása

A kutatás² alapvető célja az volt, hogy kidolgozzon egy standardizált mérőeszközt a „digitális írástudás” mérésére. Specifikumaként fontos, hogy ne csak a meglévő hátrányokat térképezze fel (erre már készültek felmérések), hanem a fentebb említett kompenzáció számára támpontot nyújtson. Azaz a hátrányok mutatóival egyben felmértük azokat a lehetőségeket is, melyek a meglévő egyenlőtlenségek

¹ Norris öt dimenziót határoz meg: foglalkozás, jövedelem, iskolázottság, nem és kor (Norris 2001). Viszont ezek nem különböznek más rétegződés-elméletek dimenzióitól. Így kutatásunk során nem fordítunk rá kiemelt figyelmet.

² A kutatás a TÁMOP 4.2.2.C-11/1/KONV „Előremutató infokommunikációs technológiák kutatásának támogatása, valamint a kapcsolódó IT szakember-utánpótlás biztosítása” című pályázat keretein belül készült.

csökkentése során segítségünkre lehetnek. Ahogyan korábban említettük jelen pillanatban az egyenlőtlenségek dimenzióira fókuszálunk.

A kutatás kiindulópontja fókuszcsoportos interjúk segítségével kidolgozott kérdőív volt. (A csoportképző tényező természetesen az IKT technológiák ismerete és használata.) Az eredmények a „digitális egyenlőtlenségek” dimenziói mellett a hátrányok leküzdésére is kiindulópontot nyújthatnak. Meghatározza azokat a tényezőket, ahol a kérdőívet kitöltő személy esetleges hiányosságai mutatkoznak és azokat a lehetőségeket, melyekre koncentrálnva ezek csökkenthetők.

A lekérdezés 2014 tavaszán történt, részben online, részben offline módon. A kérdőívek felét online módon töltöttük ki, feltételezve, hogy így nagyobb biztonsággal érjük el a „digitális írástudókat”. A papíralapú kitöltetés pedig a digitális eszköztől távolmaradókat szólította meg. Mivel az offline kitöltés esetén nem határoztuk meg kvótaként, hogy a kitöltő személy ne legyen „felhasználó”, így a mintának ebbe a részébe is bekerülhettek „digitális írástudók”.

A válaszadók nemi összetételét tekintve jó arányokat tapasztalunk. A nők aránya 52,5 százalék (264Fő), a férfiaké 47,5 százalék (239Fő) – jelentős aránytalanság nem látható, így súlyozásra sem lesz szükségünk.

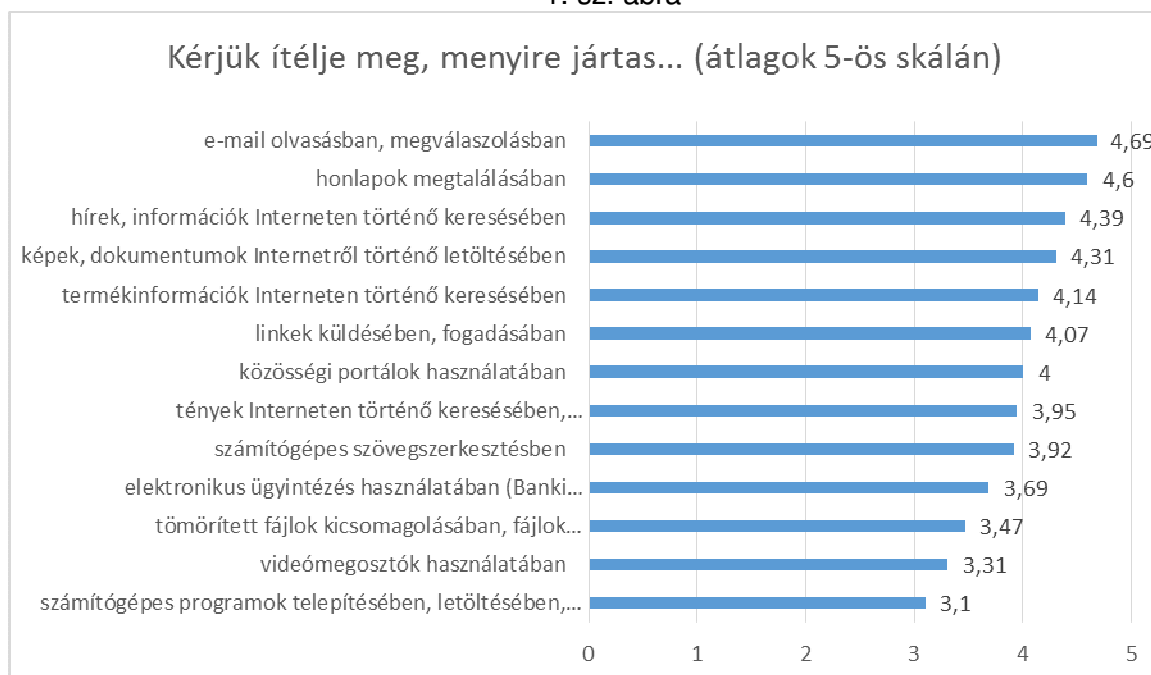
A minta településtípus szerinti eloszlása követi az országos eloszlást (KSH 2011), azaz a városiak aránya, - Budapest lakossága nélkül - 50 % körül mozog – a mi esetünkben 53%. (267Fő). A községek lakossága 30% körüli, a mi esetünkben ez 33% (170Fő). Látható, hogy a Budapesti lakosság alulreprezentált az országos arányához képest, olyan 6%-al. Ezt nem tekintjük olyan nagy eltérésnek, hogy a későbbiekben korrigálnunk kellene. Az elemzés során a megyeszékhely és főváros kategóriákat összevontuk, így 3 viszonylag egyenlő csoportra osztottuk a mintánkat.

Foglalkozási státusz alapján jelentős aránytalanságokat tapasztalhatunk. A beosztott értelmiségiek a minta negyedét alkotják ezzel jelentősen felülreprezentáltak. Általában elmondhatjuk, hogy az értelmiségi szakmák képviselői országos arányukhoz képest nagyobb számban vannak jelen a mintában. Ez a kérdőívek kitöltésének körülményeiből fakad – a mintavételi eljárásnál erre a változóra nem fektettünk nagy hangsúlyt. A tanulók majd 10%-ot tesznek ki a legkisebb arányban a nyugdíjasok és a szabadfoglalkozású értelmiségiek szerepelnek. A későbbiekben tervezzük a különböző kategóriák összevonását.

Iskolai végzettség szerint a legnépesebb csoportot a diplomával rendelkezők alkotják (244 Fő, 48,5%). Ezt sorban a középfokú végzettségűek Szakközépiskola/Gimnázium követi (173Fő, 34,4%). Az általános iskolai végzettségűek és szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők 8-9%-ot tesznek ki. A későbbiekben ezt a változót kétértékűvé tettük. Az eredmények könnyebb ábrázolásán túl az indokolta ezt a döntést, hogy az elemzés során több felosztást is kipróbáltunk (pl.: alap/közép/felsőfok) viszont ezek nem mutattak markánsabb különbségeket.

Terjedelmi korlátok miatt a kutatás eredményeinek kisebb szeletét mutatjuk be. Fontosabbnak tartjuk a digitális írástudás elemeit felmérő kérdésblokkot. 5 fokú likert skálával mértük a válaszadók véleményét. Az alábbiakban a fontosabb összefüggéseket emeljük ki.

1. sz. ábra

A válaszadók saját megítélésük szerint³ az e-mailek olvasásában, megválaszolásában és honlapok megtalálásában a legjáratosabbak. A legkevésbé pedig a programok telepítésében, videómegosztók használatában érzik magukat kompetensnek. Igazán nagy különbségeket nem fedezhetünk fel az egyes itemek listáján. 1-2 tizedes lépésekkel következnek egymás után az egyes tevékenységek. Nem meglepő eredmény, hogy a lista „alján” elhelyezkedő tételek esetén találkozunk a legnagyobb szórásokkal – véleménykülönbségekkel (s=1,2-1,3-as szórásértékekkel találkozhatunk). Vélhetően ezek az értékek később több összefüggésre deríthetnek fényt.

Megvizsgáltuk az átlagok eltéréseit (ANOVA teszttel). Számtalan esetben találtunk szignifikáns összefüggést a válaszadók életkora alapján. (A válaszadókat két csoportra bontottuk – átlag alatti és fölötti korcsoportokra.) Viszont a szóráshomogenitás feltétele csak egy esetben teljesült. A fiatalabbak járatosabbnak bizonyultak a videómegosztók használata esetén, szig=0,000.

A településtípus alapján számos tevékenység esetén tapasztalhatunk jelentős eltérést. A szövegszerkesztésben, tömörített fájlok kezelésében, programok letöltésében, telepítésében és tények keresésében a városiak a legjáratosabbak (vagyis Ők ítélik magukat járatosnak). Viszont hírek, információk keresésében, termékinformációk megtalálásában a fővárosban és megyeszékhelyeken élők a kompetensebbek. A szignifikancia szinteket alább jelezzük.⁴ Ezeken túl

³ Nem terveztük és nem is volt módunkban megfigyeléseket végezni – véleményünk szerint a kutatást egyébként is nehezítette volna egy „vizsgáztató jellegű” felmérés.

⁴ Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a számítógépes szövegszerkesztésben! (sig=0,043)

Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a tömörített fájlok kicsomagolásában, fájlok tömörítésében!

(sig=0,000)

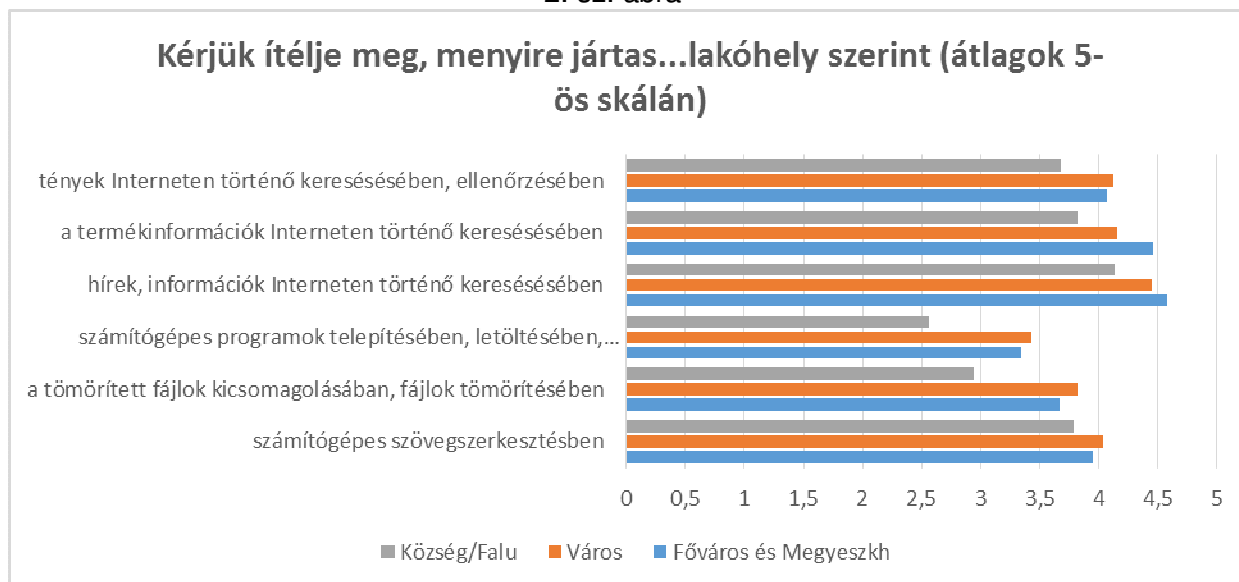
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a számítógépes programok telepítésében, letöltésében, törlésében!

(sig=0,000)

Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a hírek, információk Interneten történő keresésében! (sig=0,000)

általánosságban elmondható, hogy a Falu/község lakói minden tétel esetén elmaradnak a településhierarchiában magasabb helyet elfoglalókhöz képest. A városi – megyeszékhely/főváros kategóriák esetén váltakozó a sorrend.

2. sz. ábra

Iskolai végzettség szerint hasonló a tendencia, azaz a magasabb iskolai végzettségűek szinte minden kategóriában magasabb értékeket értek el, jellemzően 2-3 tizedes nagyságrenddel. Kivételt képez a videómegosztó oldalak használata, ahol az alacsonyabb iskolai végzettségűek produkáltak magasabb átlagokat. Két esetben tekinthető szignifikánsnak az eltérés. A tömörített fájlok kicsomagolása, fájlok tömörítése (0,004) és a hírek, információk Interneten történő keresése esetén (0,021) Kifejezetten extrém szórásokkal ebben az esetben sem találkozunk, a leggyakoribbak a 1-1,2-es értékek, azaz a mintán belül nem tapasztalhatók kiugró eltérések. A jövedelmi kategóriák alapján a hírek, információk keresése terén a magasabb jövedelműek járatosabbnak ítélik magukat (0,3-es különbséggel sig=0,002)

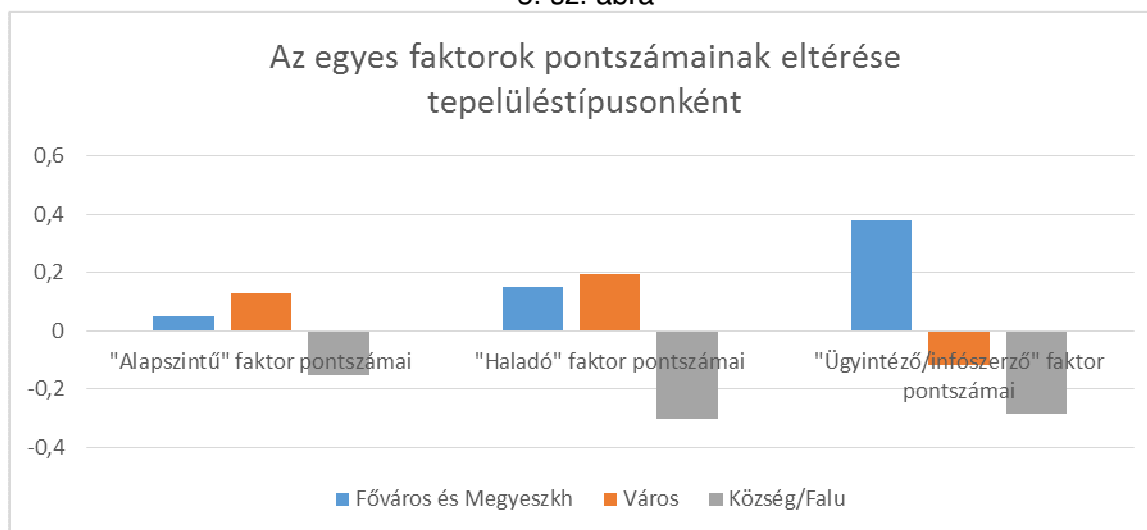
Az előzetes vizsgálatok alapján azt tapasztaltuk, hogy az adatok alkalmasak adatredukciós eljárásra (KMO=0,860), így faktorokba rendeztük a változóinkat. Több változat tesztelése után 3 faktor mellett döntöttünk. Az elnevezések során arra törekedtünk, hogy a digitális írástudás tárgykörében használható címkékkel lássuk el az egyes faktorokat. Az első az „alapszintű” – általában hétköznapi felhasználói ismereteket magába foglaló tevékenységekkel. A második a „haladó”, elnevezését magyarázzák a videómegosztók, programok, fájlok kezelésére utaló tevékenységek. A harmadik faktor többnyire ügyintézésre, információgyűjtésre vonatkozó állításokat foglal magába. Az alábbi táblázatban összefoglaltuk az egyes faktorokat, az azokba tartozó itemeket, és a hozzájuk tartozó faktorsúlyokat.

Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a termékinformációk Interneten történő keresésében! (sig=0,000)
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a tények Interneten történő keresésében, ellenőrzésében!
(sig=0,000)

	Faktor		
	Alapszintű	Haladó	Ügyintéző
Az „alapszintű” faktor itemei és faktorpontszámai			
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a számítógépes szövegszerkesztésben!	,572		
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas az e-mail olvasásban, megválaszolásban!	,771		
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a honlapok megtalálásában!	,846		
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a képek, dokumentumok Internetről történő letöltésében!	,561		
A „haladó” faktor itemei és faktorpontszámai			
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a tömörített fájlok kicsomagolásában, fájlok tömörítésében!		,716	
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a számítógépes programok telepítésében, letöltésében, törlésében!		,844	
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a linkek küldésében, fogadásában!		,548	
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a közösségi portálok használatában!		,405	
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a videómegosztók használatában!		,685	
Az „ügyintéző/infogyűjtő” faktor itemei és faktorpontszámai			
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a elektronikus ügyintézés használatában! (Banki szolgáltatások, biztosítás, kormányablak stb.)			,344
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a hírek, információk Interneten történő keresésében!			,484
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a termékinformációk Interneten történő keresésében!			,975
Kérjük ítélje meg, mennyire jártas a tények Interneten történő keresésében, ellenőrzésében!			,547

Az alábbiakban megvizsgáljuk az egyes faktorokban elért pontszámok és más változók kapcsolatát. Életkor alapján a legjelentősebb eltérést a „haladó” faktor mentén tapasztalhatunk. Az átlag feletti életkorúak jelentős elmaradást könyvelhetnek el bonyolultabb digitális kompetenciák terén. A legkisebb differencia az „Ügyintéző/információszerző” kérdéscsoport esetén figyelhető meg. Ráadásul itt megfordul a tendencia (a két másik faktorra szemben) az idősebb generációk magasabb pontszámokat érnek el, azaz az ügyintézés, információszerzés esetén sikeresebbnek érzik magukat, mint a fiatalabbak, ráadásul ebben egységesebbek is fiatalabb társaiknál.

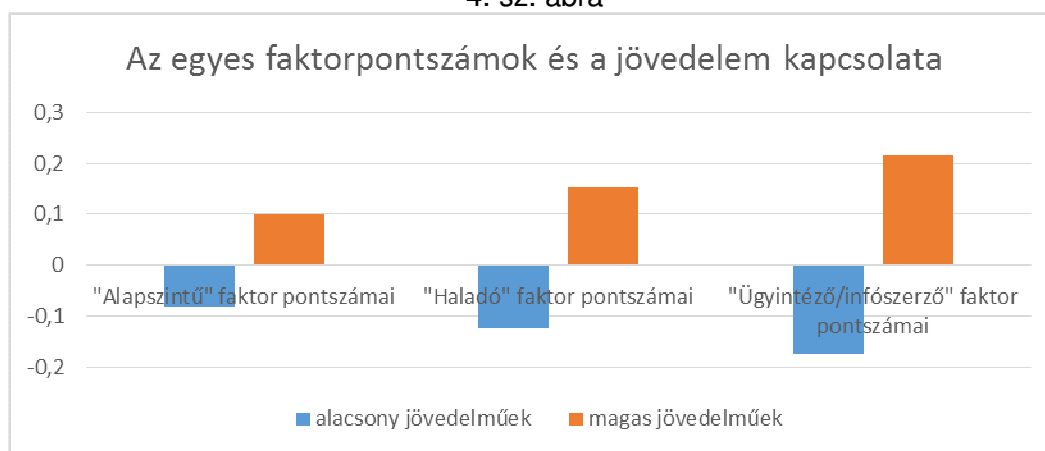
3. sz. ábra

Ahogy a településtípusok vizsgálatokor korábban megállapítottuk, a településhierarchiában legalsó helyet elfoglalók minden egyes kategóriában alulmaradnak. Ez a hatás érvényesül az összevont faktorok esetén is. Látványos elmaradást produkáltak a „haladó” kategóriában ($\text{sig}=0,000$). A főváros/megyeszékhelyhez képest pedig az ügyintéző/információszerző faktor esetén tapasztalható a legnagyobb lemaradás. Abból a szempontból rendkívül sajnálatos, hogy a kisebb települések infrastrukturális hátrányait – kiemelten az ügyintézés, közigazgatási hozzáférés hátrányait – jól kompenzálhatná az elektronikus úton elérhető banki, közigazgatási és egyéb szolgáltatások kínálata. Az általában jobb adottságokkal rendelkező főváros és megyeszékhelyek lakossága ráerősít erre az egyenlenségre, azaz ahol fizikailag is jobb a hozzáférés ott elterjedtebbek ezek a felhasználói kompetenciák. Reménykedésre adhat okot, hogy a Község/falu kategóriában a szórások rendre magasabbak, azaz a legkevésbé egységes a kép, tehát többen vannak, akik környezetükhöz/az átlaghoz képest jobbnak ítélik az ilyen jellegű készségeiket.

Nem meglepő, hogy iskolai végzettség szerint minden egyes faktor esetén magasabb értéket produkálnak a magasabb iskolai végzettségűek. (Ahogy korábban említettük a két csoportunk a diplomával nem rendelkezők és a diplomával rendelkezők.) A legnagyobb eltérést az „ügyintéző/infószerző” a legkisebbet a „haladó” faktor esetén figyelhettük meg. A diplomával nem rendelkezők csoportja minden esetben magasabb szórásértéket produkált, itt nagyobbak voltak a véleménykülönbségek.

4. sz. ábra

A leglényegesebb és egy irányba mutató eltéréseket a jövedelmi viszonyok alapján tapasztalhatunk. Az alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók minden egyes faktor esetén alacsonyabb értékeket értek el. Úgy tűnik, hogy a jövedelem alapján tapasztalható egyenlőtlenségek a digitális írástudás egyenlőtlenségeivel összekapcsolódnak. A szórások vizsgálatokor kitűnik, hogy az alacsonyabb jövedelműek értékei 3-4 tizeddel magasabbak a magasabb jövedelműekhez képest. Arra következtetünk, hogy az alacsonyabb jövedelműek a digitális kompetenciák esetén megosztottabbak, heterogénebb az összetételük. A későbbiekben érdemes lesz az átlag alatti jövedelműeket tagoltabban vizsgálni.

Összegzés

Az egyes kijelentések vizsgálatakor megállapíthattuk, hogy a digitális írástudás különböző elemei kapcsolatban állnak különböző magyarázó változókkal (iskolai végzettség, kor, lakóhely típusa, jövedelem). Azaz a rétegződésben tapasztalható különbségek a digitális írástudás terén is megjelennek. Természetesen (és szerencsére) jóval árnyaltabb a kép attól, mintsem, kijelenthetnénk, hogy a rétegződésben elfoglalt alacsonyabb pozíció alacsonyabb szintű „írástudást” eredményezne. Véleményünk szerint itt mutatkoznak meg a „kitörési pontok”. Azokban az esetekben ahol az alacsonyabb jártasság nagyobb szórásokkal párosul érdemes lesz tovább tagolni a részmintát, hogy kiderítsük kik azok, akik a csoportjukban „kiemelkedő” helyzetben vannak. Ilyen rész minta az alacsony jövedelműek és a kisebb településen élők. Bizonyos esetekben pedig az általában kisebb jártasságok egy-egy tényező esetén kiugró eredményt produkálnak – például az idősebbek esetén az „ügyintézés/információszerzés” – melyekre a későbbiekben támaszkodhatunk.

Irodalomjegyzék:

- Agre, Philip E. (2002). Real Time Politics: The Internet and the Political Process. *The Information Society*, 18 (5), 311-331.
- Csepeli György, & Prazsák Gergő (2009). Új technológiák- kommunikációs rétegződés-társadalmi státusz. *Információs Társadalom*, (2), http://www.prazsak.hu/publikaciok/csepeli_prazsak_kom_retegzodes_2009.pdf [2012.09.01.]
- Fábián Zoltán (2004). Digitális szakadék és a szabályozás. Az infokommunikációs eszközök használatában mutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon. In Kolosi Tamás, Tóth István György, & Vukovich György (szerk.), *Társadalmi riport 2004* (pp. 309-331). Budapest: TÁRKI.
- Kovács Gábor (2001). Információs társadalom – ideológia vagy valóság? In *Az információs társadalom: gyakorlati és politikai vonatkozások*. Budapest.
- Nagy Réka (2007). Új lencsék egy új társadalmi jelenség vizsgálatában: A digitális egyenlőtlenségek kutatásának átfogó szemléletéről. *Szociológiai Szemle*, (1-2), 41-59.
- Nagy Réka (2008). Digitális egyenlőtlenségek a magyarországi fiatalok körében. *Szociológiai Szemle*, (1), 33-59.
- Norris, Pippa (1999). “Who Surfs? New Technology, Old Voters and Virtual Democracy.” In Kasmarek, E. C., & Nye, J. S. (Eds.), *democracy.com? Governance in Networked World*. Hollis, NH: Hollis Publisher.
- Norris, Pippa (2001). *Digital divide*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rét Zsófia (2002). *Az internet terjedésének gazdasági és kulturális gátjairól*. ITHAKA. <http://www.ithaka.hu/Letoltheto> [2012.12.12.]